

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338. 64.

Андрущенко Н.О.
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

«ЛЮДИНА» В ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

«MAN» IN THE HISTORY OF ECONOMICS

АНОТАЦІЯ

У статті систематизовано концептуальні підходи до сутності людини з точки зору найбільш визначних представників економічної науки, які очолювали загальновідомі світові економічні наукові школи. Розглянуто роль історичного аспекту в системі економічних наук, висвітлюється їхня сутність.

Ключові слова: економічний інтерес, відчуження праці, інституалізація людини, ринкова економіка, «економічна людина», «людина відчужена», капітал, суспільство, економічний простір, праця.

АННОТАЦИЯ

В статье систематизированы концептуальные подходы к сущности человека с точки зрения наиболее выдающихся представителей экономической науки, которые возглавляли общеизвестные мировые экономические научные школы. Рассмотрена роль исторического аспекта в системе экономических наук, освещается их сущность.

Ключевые слова: экономический интерес, отчуждение труда, институционализация человека, рыночная экономика, «экономический человек», «человек отчужденный», капитал, общество, экономическое пространство, труд.

ANNOTATION

In the article conceptual approaches to human nature from the perspective of the most prominent representatives of the economic science, which was headed by the well-known world economic scientific school. The role of historical perspective in the system of economic Sciences, highlights their essence.

Keywords: economic interest, the alienation of labor, the institutionalization of the person, the market economy, "economic man", "man alienated", capital, society, economic space, labor.

Постановка проблеми. Сучасна людина, в якій би галузі праці вона не брала участь, потребує нових гуманітарних знань, які ставлять на перше місце феноменальне різноманіття світу людини. В свою чергу наука повинна вивчити кожну грань людської природи, як функціонування організму, так і роботу розуму, а також соціальну і індивідуальну поведінку людей; право, традиції, мораль, релігію, політичні та економічні інституції.

Історики і політики, правознавці, філософи і економісти адресуються до людини як центральної теми своїх наукових досліджень. У результаті формуються концепції, що відображають деякі загальні уявлення про людину в окремо взятій сфері наукового знання; вони

виникли і в економічній науці. Тому, ймовірно, оригінальні уявлення про людину складаються у всіх науках, що, в свою чергу, вимагає подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок системного вивчення історії економічної думки був покладений у працях таких науковців як А. Сміт, Д. Вірник, В. Теплицький, А. Богаченко, В. Жученко, Л. Корнійчук, Н. Петровська, П. Леоненко, С. Злупко та інших істориків-економістів. Проте, системне вивчення всіх етапів розвитку економічної науки, ще потребує вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі без відповіді залишаються питання комплексного опрацювання еволюції економічної науки в Україні, передусім економічної теорії як складного суперечливого процесу, зумовленого багатьма ендогенними та екзогенними чинниками у їх взаємодії, тому саме цій проблематиці варто приділити основну увагу.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація концептуальних підходів до сутності людини з точки зору найбільш визначних представників економічної науки, та розгляд ролі історичного аспекту в системі економічних наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній розгалуженій системі економічних наук історія економіки та економічної думки займає важливе самостійне місце і відіграє значну роль. Одна з основних функцій історії економіки та економічної думки – необхідність з'ясування наукової достойності різних шкіл та напрямів економічної науки, їх дійсного внеску до світової скарбниці економічного знання. Історія економіки та економічної думки допомагає виявити сучасний стан дослідження актуальних проблем економіки, сконцентрувати увагу на ще невирішених важливих питаннях економічної теорії і політики.

Сучасна економічна наука – це результат нашарувань різних історичних епох, кожна з

яких привносила свої спостереження, пропонувала свої теми, формулювала свої поняття і теорії.

Проведені історико-економічні дослідження, що набувають все більшого поширення у провідних країнах світу в цілому та України зокрема, переконливо доводять актуальність постійного переосмислення минулого для подальшого удосконалення новітньої економічної теорії, опанування якої є головною складовою сучасного наукового пошуку українських економістів. У різноманітності поглядів на економічну теорію та господарський розвиток країни серед науковців немає одностайності і стосовно сутності та ролі людини в економічних процесах. Більшість представників економічної науки не приділяли достатньо уваги даному питанню, оскільки вивчали дещо інше коло наукових проблем. Дане питання є цікавим тим, що сутність людини в економічних процесах варто розкривати через поняття «економічного суб'єкта» як ключового елемента функціонування економічної системи [2].

Разом з тим, досвід цього пошуку в останні десятиліття, суперечливі підходи до формування сучасної економічної парадигми трансформаційного періоду засвідчують необхідність всебічного опанування не тільки світовим, але й вітчизняним досвідом розвитку наукової економічної думки з усіма її особливостями. Історично першими концептуальними уявленнями про людину склалися в наукових працях класичної політичної економії, яка вихідним пунктом своєї системи вважала своєкорисливу «економічну людину», яка переслідує власну приватну вигоду – економічні інтереси. Існує думка, що «людини немає» ні в одній з теорій ринкової економіки – ні в теорії К. Маркса, ні в неокласичній теорії, ні в якому-небудь з відгалужень останньої, де конструється «раціональний» споживач, тобто штучна модель середньостатистичного представника певної виробничої групи» [1]. На наш погляд, «людина» як самостійний предмет наукового аналізу з'являється в економічній науці вже в XVIII столітті.

Центральне місце в «Дослідженні про природу і причини багатства народів» (1776) шотландського економіста і філософа Адама Сміта (1723-1790) займає теорія економічного лібералізму. На відміну від фізіократів у розумінні А. Сміта ринкові закони належним чином можуть впливати на економіку, коли приватний інтерес стоїть вище суспільного, тобто коли інтереси суспільства в цілому розглядаються як сума інтересів складових його осіб. У розвиток цієї ідеї А. Сміт сформулював відомі концептуальні поняття «економічна людина» та «невидима рука».

Перебуваючи в стані безперервної конкурентної боротьби, ця заповзята «економічна людина» проявляє винахідливість у постійному вдосконаленні виробництва і здешевленні товарів, ніж автоматично сприяє суспільному благу.

Уявлення про людину як про «згусток своєкорисливого інтересу» було для свого часу корисною абстракцією. До цього підходили багато, але лише Адам Сміт поклав його в основу політекономії.

«Людина економічна», або «гомо економікус» (лат. Homo economicus):

1) людина з високою економічною інтуїцією і знаннями, що приймає раціональні варіанти економічних рішень;

2) людина, що прагне до отримання найбільшої вигоди, тобто реалізації всіх своїх економічних інтересів.

Сутність «економічної людини» рельєфно показана у другому розділі книги Сміта, де особливо вражає положення про те, що поділ праці є результатом певної схильності людської природи до торгівлі і обміну. Нагадавши читачеві, що собаки один з одним свідомо кісткою не обмінюються, А. Сміт характеризує «економічну людину» наступними словами: «Вона швидше досягне своєї мети, якщо звернеться до їх (своїх ближніх) егоїзму і зуміє показати їм, що у їх власних інтересах зробити для неї те, що вона вимагає від них. Всякий, хто пропонує іншому угоду будь-якого роду, пропонує зробити саме це. Дай мені те, що мені потрібно, і ти отримаєш те, що тобі потрібно, – такий зміст подібних пропозицій... Не від доброзичливості м'ясника, пивовара чи булочника очікуємо ми одержати свій обід, а від дотримання ними своїх власних інтересів. Ми звертаємося не до їхньої гуманності, а до їхнього егоїзму, і ніколи не говоримо їм про наші потреби, а лише про їхні вигоди» [9].

Без особливих коментарів А. Сміт трактує і положення про «невидиму руку». При цьому не можна виключити, що ідею про неї автор «Багатства народів» запозичив у працях меркантилістів XVII ст., де існувала думка про те, що економічна поведінка зумовлює передусім прибуток, а для цього державі необхідно захищати вільну конкуренцію в егоїстичних інтересах вітчизняних підприємців. Тим не менш, Адам Сміт не повторював меркантилістів. В його книзі сенс «невидимої руки» полягав у пропаганді таких суспільних умов і правил, за яких завдяки вільній конкуренції підприємців і через їх приватні інтереси ринкова економіка буде якнайкраще вирішувати суспільні завдання і приведе до гармонії особисту і колективну волю з максимально можливою користю для всіх і кожного [3].

Ще одним прихильником поглядів А. Сміта був А. Я. Антонович, який у 1886 році опублікував працю «Курс політичної економії. Лекції, прочитані в університеті св. Володимира». На думку А. Я. Антоновича, людина керується потребами, які розкриваються через особистий інтерес. «Особистий інтерес в свою чергу є тотожним з егоїзмом, з визнанням, що в основі всієї діяльності людини лежить корисливість, прагнення до власного задоволення, хоча б за

рахунок задоволення потреб інших людей» [1]. Особистий інтерес сприяє прагненню передбачити і спланувати отримання користі в теперішній час та в майбутньому. Окрім того, А. Я. Антонович, як і М. Х. Бунге, вказував на суспільну природу людини. «Людина – істота суспільна; їй властивим є прагнення до спілкування з іншими, що розвивається під впливом особистого інтересу» [2].

У XIX столітті з'явився марксизм. Його засновники – німецькі філософи, економісти Карл Маркс (1818-1883) і Фрідріх Енгельс (1820-1895), вони запропонували власну концепцію людини. У 1867 р. була видана головна праця Маркса «Капітал», де людина розглядалася класиками марксизму як активна перетворююча сила, за умови, звичайно, що вона бере участь у процесі праці.

«Людина відчужена», або «гомо абалиенс» (лат. Homo abaliens):

1) людина, що не має засобів виробництва, приймає економічні рішення внаслідок необхідності забезпечувати себе засобами існування;

2) людина, залежна від зовнішніх обставинах, що втратила в економічному відношенні свободу особистості. «... Вона не повинна сама належати до числа засобів виробництва, як раби, кріпаки і т. д., але і засоби виробництва не повинні належати їй, як це має місце у селян і т. д., які ведуть самостійне господарство, - вона повинна бути вільною від засобів виробництва, звільнена від них, позбавлена їх» [7].

На початку XX століття в західній політекономії зародився інституціоналізм, основоположником якого став американський економіст і соціолог Торстейн Веблен (1857-1929). Він виклав власне розуміння людини у своїх творах: «Теорія бездіяльного класу: економічне дослідження інститутів» (1899), «Великі підприємці і проста людина» (1919) та ін. [8].

Вернер Зомбарт писав: «Життя людини в суспільстві точно так само, як життя інших видів, – це боротьба за існування, а, отже, це процес відбору і пристосування. Еволюція суспільного устрою є процесом природного відбору соціальних інститутів. Розвиток інститутів людського суспільства та природи людини, як і досягнутий в цьому плані прогрес, можна загалом звести до природного відбору найбільш пристосованого образу думки і процесу вимушеного пристосування індивідів до оточення. Сили, під дією яких відбувається формування соціального устрою, і розвиток людського суспільства в кінцевому рахунку, безумовно, зводяться до взаємодії живого організму з навколишнім середовищем, але безпосередньо для даного розгляду ці сили найкращим чином можуть бути пояснені умовами навколишнього середовища, частково громадської, частково природної, і самою людиною з її більш або менш певним фізичним і духовним складом» [4]. В цілому інституціоналізм представляє людину як сферу «належного»; вона виступає носієм певних настанов:

норм, законів, звичок, правил, а також – учасником громадських установ.

«Людина інституціональна», або «гомо інституціоналіс» (лат. Homo institution-alis):

1) людина з широкими пізнаннями в області законів, звичаїв і традицій суспільства, приймає економічні рішення в повній відповідності з ними;

2) людина, що володіє інституційною пам'яттю і знаннями, яка діє згідно з правилами, звичками і нормам поведінки, прийнятим даними спільнотою в ході інституціоналізації людини [5].

Індустріальна економіка має чітко виражену межу розвитку. Вона полягає в тому, що людина є елементом виробничого процесу, і саме його можливості утворюють цю межу. Отже, наступний крок у розвитку продуктивних сил полягає у виключенні людини з процесу праці, цілком передавши його машині. Людина переключується на творчу працю, результатом якої є виробництво нових знань, інформації.

Сучасна економіка XXI ст. пов'язана з розвитком нової постіндустріальної економічної системи. Її генетичною основою є відтворення індивіда: розвиток творчих здібностей кожної окремої людини. Постіндустріальна економіка (робототехніка) виштовхує людину з виробництва, створюючи можливість зосередитися на самому скрутному – на виробництві нових знань, «людського капіталу», а також інформаційного продукту [10].

Висновок. Підводячи підсумок можна зробити висновок, що певна небезпека для людини настає тоді, коли з активного учасника життя вона перетворюється в байдужого і пасивного виконавця, спостерігача, що споглядає життя. Подолати цю небезпеку здатна тільки сама людина. Вона повинна знайти шлях до самої себе, оволодіти самою культурою дії. Homo sapiens пішов у минуле. На світову авансцену виходить хомо-егес – людина дії, тобто людина мисляча і діюча. Таким чином, інституціоналізація людини і еволюція концептуальних уявлень про неї в економічній науці продовжиться.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрианов В. Д. Эволюция основных концепций регулирования экономики от теории меркантилизма до теории саморегулирования : монография / В. Д. Андрианов. – М. : Экономика, 2008. – 326 с.
2. Антонович А. Я. Курс политической экономии. Лекции, читанные в университете св. Владимира / А. Я. Антонович. – К., 1886. – 654 с.
3. Історія економіки та економічної думки : навч. посібник / Л. О. Чорна, Н. О. Андрущенко, К. М. Ніколаєць, В. В. Хрустальова. – Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2015. – 324 с.
4. Зомбарт В. Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека / Вернер Зомбарт ; [пер. с нем.]. – М. : Наука, 1994. – 443 с.

5. Коропецький Іван-Святослав Дещо про минуле, недавнє та минуле та сучаснє української економіки. – К.: Либідь. 1995. – С. 113.
6. Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки : структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки : навч. посібник / Н. М. Краус. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 496 с.
7. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов. Ч. 2. – М., 1939. – 618 с. – (Соч. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т. 46. Ч. 2).
8. Проскурін П. В. Історія економіки та економічних вчень. Нариси економічної історії індустріальної цивілізації : Навч. посібник / П. В. Проскурін. – К : КНЕУ, 2016. – 372 с.
9. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт ; [наук. ред. Є. Литвин, пер. з англ. О. Васильєва]. – К. : Port-Royal, 2011. – 594 с.
10. Шевченко О. О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії : навч. посібник / О. О. Шевченко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 288 с.